

Ελλάδα Ενημερωτικό Δελτίο για τον Τομέα των Υπηρεσιών Κοινωνικής Φροντίδας και Υποστήριξης των ΑμεΑ

Το παρόν αποτελεί μέρος της σειράς Εθνικών Ενημερωτικών Δελτίων που διατίθενται στην ιστοσελίδα της Ένωσης Παρόχων Υπηρεσιών σε Άτομα με Αναπηρία (EASPD)

Συντάκτρια: Έλενα Σ. Ροτάρου,
Κέντρο Οικονομικών Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Τμήμα Οικονομικών και Διοίκησης Επιχειρήσεων,
Πανεπιστήμιο της Χιλής

Συντονισμός και Επιμέλεια: Policy Impact Lab

ΟΙ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥΣ

Έγκαιρη Παρέμβαση Παιδικής Ηλικίας

Η έγκαιρη παρέμβαση παιδικής ηλικίας στην Ελλάδα εστιάζεται στην παροχή υπηρεσιών υγείας, κοινωνικής υποστήριξης και εκπαίδευσης σε παιδιά με αναπηρίες ηλικίας 0 (συνήθως 6 μηνών και πλέον) έως 6 (ή 7) ετών. Υπάρχει, ωστόσο, ένα κενό στις δημόσιες υπηρεσίες που απευθύνονται σε παιδιά 6 μηνών έως 2 ετών, καθώς οι σχετικές υπηρεσίες παρέχονται αποκλειστικά από ιδιωτικά ιδρύματα (συνέντευξη με την Ι. Μπολάνου, τα λεγόμενα της οποίας επιβεβαιώνει η Κ. Βενέρη). Επιπλέον, η έγκαιρη παρέμβαση δεν προσδιορίζεται νομικά αλλά εφαρμόζεται μέσα από ιδιωτικές πρωτοβουλίες, οι οποίες απορρέουν από τις εκάστοτε ανάγκες του πληθυσμού (όπως προκύπτει από σχόλια προερχόμενα από το Κέντρο Ημέρας «Λόγος Νους», τα οποία επιβεβαιώνουν οι Ι. Μπολάνου και Κ. Βενέρη).

Οι υπηρεσίες έγκαιρης παρέμβασης παιδικής ηλικίας παρέχονται από: α) δημόσιους φορείς για την έγκαιρη παρέμβαση, οι οποίοι χρηματοδοτούνται από δωρεές ιδιωτών, χορηγίες, ευρωπαϊκά κονδύλια και το Υπουργείο Υγείας, β) ιδιωτικά ιδρύματα, γ) μη-κερδοσκοπικούς οργανισμούς, δ) μη-κυβερνητικούς οργανισμούς, και ε) ενώσεις γονέων παιδιών με αναπηρίες, οι οποίες επίσης χρηματοδοτούνται από ιδιωτικές δωρεές και χορηγίες. Όλοι οι εν λόγω οργανισμοί διέπονται από τους δικούς τους επιμέρους κανόνες λειτουργίας, απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες (Τανουλαρί, Katsoulis & Argyropoulos, 2014), και παρέχουν προγράμματα έγκαιρης παρέμβασης με δική τους πρωτοβουλία ή σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Τα προγράμματα που παρέχουν αυτοί οι οργανισμοί περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων:

- Μέρος των προγραμμάτων προσχολικής εκπαίδευσης που παρέχονται σε βρεφονηπιακούς σταθμούς και νηπιαγωγεία¹
- Μέρος των προγραμμάτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης που παρέχονται από δημόσια και/ή ιδιωτικά σχολεία¹
- Φροντίδα εκτός του σχολικού περιβάλλοντος που παρέχουν οι δήμοι σε τοπικό επίπεδο, όπως παιδότοποι, κέντρα νεότητας και άλλα νηπιαγωγεία που λειτουργούν υπό την αιγίδα των τοπικών ή περιφερειακών αρχών, καθώς και ιδιωτικά κέντρα.
- Κατ' οίκον φροντίδα από επαγγελματίες εκπαιδευτικούς.
- Αθλητικές ή πολιτιστικές δραστηριότητες, εκμάθηση ξένων γλωσσών και μαθήματα μουσικής που παρέχονται από κρατικούς ή ιδιωτικούς φορείς (Karampalis & Michaelidou, 2010).

Πρόσφατα κατέστη νομικά υποχρεωτική η προσχολική εκπαίδευση (Νόμος 4521/2018, Άρθρο 30) για όλα τα παιδιά από τεσσάρων ετών. Ως εκ τούτου, αναφορικά με τα παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές, τα νηπιαγωγεία ειδικής αγωγής, τα τμήματα έγκαιρης παρέμβασης των ειδικών νηπιαγωγείων και τα γενικά νηπιαγωγεία συνήθως κάνουν δεκτά παιδιά τεσσάρων έως επτά ετών. Οι εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής βοηθούν τα παιδιά με ήπιες αναπηρίες (όπως οι μαθησιακές δυσκολίες ή η υπερκινητικότητα) να ενταχθούν στο περιβάλλον του γενικού νηπιαγωγείου (πηγή: συνέντευξη με την Ι. Μπολάνου). Επιπλέον, τα παιδιά με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ηλικίας τεσσάρων έως επτά ετών μπορούν να συμμετέχουν στο πρόγραμμα έγκαιρης παρέμβασης της Ελληνικής Εταιρείας Προστασίας και Αποκαταστάσεως Αναπήρων Προσώπων (ΕΛΕΠΑΠ). Η ΕΛΕΠΑΠ είναι ένας μη-κερδοσκοπικός οργανισμός, η χρηματοδότηση του οποίου προέρχεται κυρίως από δωρεές, επιχορήγηση του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κληροδοτήματα, καθώς και από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης των ίδιων των γονέων των παιδιών. Η φοίτηση στην ΕΛΕΠΑΠ ισοδυναμεί με τη φοίτηση σε οποιαδήποτε άλλη μονάδα ειδικής προσχολικής εκπαίδευσης (Νόμος 3699/2008, Άρθρο 32).

Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούν να υπάρχουν ελάχιστοι δημόσιοι φορείς έγκαιρης παρέμβασης, με ανεπαρκείς

¹ Η ηλικία εγγραφής των παιδιών διαφέρει ανάλογα με την αξιολόγησή τους από τα ΚΕΔΔΥ (Κέντρα Διαφοροδιάγνωσης, Διάγνωσης και Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών).

εγκαταστάσεις και μακρές λίστες αναμονής. Επιπλέον, οι λίστες αναμονής για διάγνωση μέσω του εθνικού συστήματος υγείας αποτελούν μια ιδιαίτερα χρονοβόρα διαδικασία, η οποία ενδέχεται να διαρκεί έως και έξι μήνες (EASPD & Essl Foundation, 2016). Στην πλειοψηφία τους, οι υπηρεσίες έγκαιρης παρέμβασης παρέχονται από ιδιωτικά κέντρα θεραπειών² ή μη-κερδοσκοπικούς οργανισμούς πρόνοιας.³ Αρχικά οι γονείς πληρώνουν για τις υπηρεσίες που παρέχονται στα παιδιά τους (όπως φυσιοθεραπεία, λογοθεραπεία ή εργοθεραπεία), και στη συνέχεια λαμβάνουν επιστροφή από το εκάστοτε ασφαλιστικό ταμείο τους, η οποία αντιστοιχεί σε ένα ανώτατο μηνιαίο ποσό ανάλογα με την αναπηρία των παιδιών τους (για παράδειγμα, το 2018 το εν λόγω ποσό ήταν έως 250€/μήνα για παιδιά με ήπιες αναπηρίες και έως 440€/μήνα για παιδιά με περισσότερο σοβαρές αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένου του αυτισμού).

Τα παιδιά με αναπηρίες ή τα παιδιά γονέων με σωματική ή πνευματική αναπηρία προτιμώνται στους κρατικούς παιδικούς και βρεφονηπιακούς σταθμούς (Υ.Α. αριθμ. Γ2Β/οικ.8291/1984, Άρθρο 4, παρ. 2) (Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, 2007). Τα νεαρά παιδιά με αναπηρίες, ωστόσο, συχνά δεν έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής στο νηπιαγωγείο (είτε επειδή δεν υπάρχει κάποιο σε κοντινή απόσταση, είτε επειδή δεν γίνονται δεκτά λόγω της σοβαρότητας της αναπηρίας τους). Σε αυτή την περίπτωση, οι οικογένειες που έχουν την οικονομική ευχέρεια στέλνουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικά κέντρα θεραπειών που λειτουργούν ως «νηπιαγωγεία» παρέχοντας υπηρεσίες φροντίδας και παρέμβασης, όπου μπορούν να παραμένουν για μερικές ώρες, συνήθως πρωινές, συμμετέχοντας σε δημιουργικές δραστηριότητες όπως θεατρικό παιχνίδι, ζωγραφική και γυμναστική.⁴ Η αύξηση του αριθμού των ιδιωτικών κέντρων θεραπείας συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει χρόνος αναμονής για την εγγραφή των παιδιών με αναπηρίες στα εν λόγω κέντρα (πηγή: συνέντευξη με την Ι. Μπολάνου).

Υποστήριξη Εκπαίδευσης

Όπως συμβαίνει με τη γενική εκπαίδευση, η Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης. Οι πολιτικές που προάγουν τις ίσες ευκαιρίες για άτομα με αναπηρίες έχουν εστιαστεί σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, με ιδιαίτερη έμφαση στην αναδιοργάνωση της ειδικής αγωγής – συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής κατάρτισης – με στόχο να καταστεί αντίστοιχη της γενικής.⁵ Οι μαθητές με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες⁶ ηλικίας 4 έως 22 ετών λαμβάνουν δωρεάν εκπαίδευση, ανεξάρτητα από το είδος της εκπαίδευσης (π.χ. είτε πρόκειται για γενικά ή ειδικά σχολεία, είτε για σχολεία συμπεριληπτικής εκπαίδευσης).

Όλοι οι μαθητές με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες αξιολογούνται στα Κέντρα Διαφοροδιάγνωσης, Διάγνωσης και Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών (ΚΕΔΔΥ), τα οποία αποτελούν αποκεντρωμένες δημόσιες δομές που υπάγονται απευθείας στο Υπουργείο Εκπαίδευσης, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Τα ΚΕΔΔΥ

² Όπως το Κέντρο Θεραπείας Παιδιών «Επαφή» (Αθήνα), το οποίο παρέχει υπηρεσίες έγκαιρης παρέμβασης στην παιδική ηλικία (για παιδιά 3-6 ετών) αλλά και σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (έως 17 ετών). Προσφέρει εργοθεραπεία (αισθητηριακή ολοκλήρωση), συμβουλευτική γονέων, λογοθεραπεία, ψυχολογική υποστήριξη για γονείς και παιδιά, και υπηρεσίες ψυχικής υγείας για παιδιά.

³ Όπως το Ίδρυμα «Η Θεοτόκος» (<http://www.theotokos.gr>) που παρέχει υπηρεσίες έγκαιρης παρέμβασης σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μεταξύ 2,5 και 5 ετών, τα οποία πάσχουν από αναπτυξιακές καθυστερήσεις, διανοητικές αναπτυξιακές διαταραχές και διαταραχές αυτιστικού φάσματος (διατίθενται επίσης προγράμματα για εφήβους και νεαρούς ενήλικες). Το πρόγραμμα λειτουργεί στα πλαίσια ομάδων στις οποίες αναλογούν λίγοι μαθητές ανά δάσκαλο, καθώς και ατομικών συνεδριών εκπαιδευτικής θεραπείας, λογοθεραπείας και εργοθεραπείας.

⁴ Η επιστροφή από τα ασφαλιστικά ταμεία προβλέπεται μόνο για τις θεραπείες, με βάση τη σοβαρότητα της αναπηρίας κάθε παιδιού και έως συγκεκριμένο ανώτατο μηνιαίο ποσό, και όχι για τις υπηρεσίες που παρέχονται από ιδιωτικά κέντρα θεραπειών που λειτουργούν ως «νηπιαγωγεία».

⁵ Για παράδειγμα, αρχής γενομένης από το σχολικό έτος 2017-2018, τα δημοτικά σχολεία ειδικής αγωγής εφαρμόζουν πρόγραμμα υποχρεωτικών μαθημάτων διάρκειας έξι ωρών καθημερινά, όπως ακριβώς τα σχολεία γενικής εκπαίδευσης (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2017). Η αναδιάρθρωση της δευτεροβάθμιας ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης έχει εστιαστεί κυρίως στον εκσυγχρονισμό της επαγγελματικής κατάρτισης και στη βελτίωση της μετάβασης στην αγορά εργασίας, κατά κύριο λόγο στα πλαίσια του ελληνικού Σχεδίου Υλοποίησης των «Εγγυήσεων για τη Νεολαία» (Υπουργείο Εργασίας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2014).

⁶ Στην Ελλάδα χρησιμοποιείται ο όρος «μαθητές με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες». Η συγκεκριμένη κατηγορία αφορά τους μαθητές με σημαντικές μαθησιακές δυσκολίες που οφείλονται σε αισθητηριακές, ψυχικές, γνωστικές, αναπτυξιακές, ψυχολογικές και νευρολογικές διαταραχές. Περιλαμβάνει επίσης τους μαθητές με σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες λόγω κακοποίησης, καθώς και μαθητές με μία ή περισσότερες ειδικές νοητικές ικανότητες και ταλέντα (European Commission, Eurydice, 2018c, δεν διατίθεται διεύθυνση).

πρόκειται να αντικατασταθούν από τα Κέντρα Εκπαιδευτικής και Συμβουλευτικής Υποστήριξης (ΚΕΣΥ) τον Απρίλιο 2019, με βάση τον νέο Νόμο 4547/2018.⁷ Τα ΚΕΣΥ αποτελούν ουσιαστικά τη μετεξέλιξη των ΚΕΔΔΥ και παρέχουν υποστήριξη σε θέματα μάθησης, κοινωνικής ένταξης, ψυχικής-συναισθηματικής υποστήριξης, ένταξης μαθητών με αναπηρίες, σχολικού εκφοβισμού και εργασιακής συμβουλευτικής. Τα ΚΕΔΔΥ/ΚΕΣΥ είναι επίσης αρμόδια για την αξιολόγηση των μαθητών με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, προκειμένου να προσδιορίζεται το πλέον κατάλληλο σχολικό περιβάλλον για αυτούς. Βάσει της αξιολόγησης των ΚΕΔΔΥ/ΚΕΣΥ, οι μαθητές μπορούν να εγγραφούν σε: α) κανονικές τάξεις σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης, λαμβάνοντας κατάλληλη υποστήριξη από δασκάλους ειδικής αγωγής και εκπαιδευτικούς συμβούλους. β) ενταξιακά τμήματα, ειδικά διαμορφωμένα και με το κατάλληλο προσωπικό που λειτουργούν εντός των σχολείων γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. γ) Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (ΣΜΕΑΕ): πρόκειται για δημόσια σχολεία ανά την Ελλάδα, τα οποία παρέχουν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε μαθητές με βαρύτερες αναπηρίες και αυξημένες εκπαιδευτικές ανάγκες. δ) σχολικές μονάδες ή τμήματα που λειτουργούν εντός νοσοκομείων, κέντρων αποκατάστασης, ιδρυμάτων περίθαλψης ανηλίκων, ιδρυμάτων φροντίδας ασθενών με χρόνιες παθήσεις, ή υπηρεσιών εκπαίδευσης και αποκατάστασης σε λήπτες υπηρεσιών ψυχικής υγείας. και ε) κατ' οίκον εκπαίδευση, με τη βοήθεια δασκάλου ή καθηγητή ειδικής αγωγής και συμβουλευτική μέσω ομάδας υποστήριξης, για μαθητές με σοβαρά βραχυχρόνια ή μακροχρόνια προβλήματα υγείας, οι οποίοι δεν μπορούν να μετακινηθούν και να συμμετέχουν στο σχολείο (πρόκειται για δημόσια υπηρεσία, η οποία δεν ανατίθεται σε ιδιωτικούς φορείς).⁸

Ο Πίνακας 1 περιλαμβάνει επικαιροποιημένη λίστα των σχολικών μονάδων ειδικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, στην προσχολική, την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Πίνακας 1. Σχολικές μονάδες ειδικής εκπαίδευσης: προσχολική, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (2018)

Σχολικές μονάδες ειδικής εκπαίδευσης	No
Νηπιαγωγεία ειδικής αγωγής	135
Ολοήμερα νηπιαγωγεία ειδικής αγωγής	17
Δημοτικά σχολεία ειδικής αγωγής	149
Ολοήμερα δημοτικά σχολεία ειδικής αγωγής	62
Σχολεία ειδικής αγωγής κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	6
Σχολεία ειδικής αγωγής κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με τάξεις ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	3
Ειδικά σχολεία κατώτερης και ανώτερης δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης*	19
Ειδικά Εργαστήρια Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ)	90
Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) ειδικής αγωγής	24
Σύνολο	505

Πηγή: Στην πλειοψηφία τους τα δεδομένα προέρχονται από τη λίστα με τις σχολικές μονάδες ειδικής εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2015). Το Υπουργείο Παιδείας έχει δημοσιεύσει επικαιροποιημένη λίστα που συμπεριλαμβάνει τις νέες σχολικές μονάδες που έχουν τεθεί σε λειτουργία (<https://www.minedu.gov.gr/eidiki-agwgi-2/sxoleia-eidiki-ekpaideusi-5?start=0>).

*Κατά το σχολικό έτος 2017-2018, θεσπίστηκαν Ειδικά Σχολεία Κατώτερης και Ανώτερης Δευτεροβάθμιας Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (τα οποία μέχρι πρότινος ήταν ξεχωριστά). Λειτουργούν υπό ενιαία διοίκηση, σχολική διεύθυνση και συμβούλιο διδασκόντων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, Eurymdice, 2018a).

⁷ Νόμος 4547/2018 «Δομές Υποστήριξης της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης». Διατίθεται στη διεύθυνση: https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/372828/nomos-4547-2018

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτούς τους τύπους σχολείων, βλ. Νόμο 3699/2008 «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση Ατόμων με Αναπηρία ή με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες». Διατίθεται στη διεύθυνση: http://www.e-yliko.gr/amea/Vivlio_PI/downloads/Vivlio_Ekp/kefalaia/10N3699.pdf

Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση απασχολούνται 3.629 δάσκαλοι ειδικής αγωγής, και άλλοι 2.212 στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (πρόκειται για αύξηση 4% και 5.6% αντίστοιχα σε σχέση με το σχολικό έτος 2017-2018. Επίκειται η πρόσληψη περίπου 3.000 αναπληρωτών εκπαιδευτικών και βοηθητικού προσωπικού ειδικής αγωγής (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2018).

Το προσβάσιμο εκπαιδευτικό υλικό και οι υπηρεσίες και τα μέτρα υποστήριξης των μαθητών με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες παρέχονται από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, τα δημόσια πανεπιστήμια, τα ΚΕΔΔΥ/ΚΕΣΥ και τις Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (ΣΜΕΑΕ). Πιο συγκεκριμένα, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, το οποίο αποτελεί το επίσημο δημόσιο συμβουλευτικό όργανο του Υπουργείου Παιδείας σε θέματα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, προσφέρει προσβάσιμο υλικό (π.χ. για τους μαθητές με μερική απώλεια όρασης), καθώς και κατάρτιση των εκπαιδευτικών σε θέματα συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Τα δημόσια πανεπιστήμια επίσης σχεδιάζουν και χρησιμοποιούν προσβάσιμο υλικό στα πλαίσια άλλων προγραμμάτων, όπως για παράδειγμα το πρόγραμμα «Εκπαίδευση για Ξένους και Επαναπατριζόμενους Μαθητές» του Ευρωπαϊκού Φορέα για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση (2018).

Τα ΚΕΔΔΥ/ΚΕΣΥ είναι επίσης αρμόδια για την παροχή δωρεάν υποστηρικτικών υπηρεσιών (για παράδειγμα, σχεδιασμός και εφαρμογή προγραμμάτων ειδικής αγωγής και αποκατάστασης, καθώς και διδακτικών μεθόδων), καθώς και ειδικών συσκευών και εξοπλισμού για μαθητές με απώλεια όρασης και ακοής και κινητικές αναπηρίες, μεταξύ αυτών ηλεκτρονικός εξοπλισμός, λογισμικό, λογιστικές υπηρεσίες και άλλες λύσεις (European Commission, Eurydice, 2018b/2018c). Επιπλέον, τα ΚΕΔΔΥ/ΚΕΣΥ και οι ΣΜΕΑΕ παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων της εκπαιδευτικής, κοινωνικής και ψυχολογικής υποστήριξης, της φυσιοθεραπείας, της λογοθεραπείας, της συμβουλευτικής και της μετακίνησης, καθώς και οποιονδήποτε άλλων μέτρων ή υπηρεσιών που προάγουν την ισότητα των μαθητών με αναπηρίες (Νόμος 2817/2000, Άρθρο 1, παρ. 7)⁹ (Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2014).

Υποστήριξη της Απασχόλησης

Ο Νόμος 3304/2005¹⁰ για την ίση μεταχείριση προβλέπει την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας (Κεφ. 3), αλλά μόνο στο πεδίο της απασχόλησης (και όχι στους τομείς της κοινωνικής προστασίας και ασφάλισης). Τα μέτρα πολιτικής που στοχεύουν στην προαγωγή της απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία στην Ελλάδα εστιάζονται κυρίως στη δημιουργία θέσεων πρακτικής άσκησης μέσα από σχετικά προγράμματα, χωρίς να αντιμετωπίζουν συνολικά τα ευρύτερα προβλήματα που παρεμποδίζουν την είσοδο στην αγορά εργασίας, όπως η προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων και η προσβασιμότητα των χώρων εργασίας (Strati, 2018a). Τα υπάρχοντα προγράμματα απασχόλησης για άτομα με αναπηρίες περιλαμβάνουν προγράμματα και θέσεις πρακτικής άσκησης που παρέχονται μέσω του Οργανισμού Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ), των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) για την κοινωνική ένταξη των ευπαθών ομάδων, και των προστατευόμενων εργαστηρίων.

Ο ΟΑΕΔ είναι δημόσιος φορέας που αναλαμβάνει εθνικά προγράμματα πολιτικής για την προώθηση της απασχόλησης, την ασφάλιση κατά της ανεργίας και την κοινωνική προστασία των μητέρων και των οικογενειών, καθώς και την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Στην Ελλάδα λειτουργούν 121 τοπικά παραρτήματα του ΟΑΕΔ, καθώς και έξι Γραφεία Εργασίας Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων (σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Βόλο, Πάτρα και Ηράκλειο) που στοχεύουν στην ένταξη των ομάδων του πληθυσμού που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό στην αγορά εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρίες. Τα εν λόγω γραφεία παρέχουν ψυχο-κοινωνική υποστήριξη και συμβουλευτική επαγγελματικού προσανατολισμού, παραπέμποντας τους ωφελουμένους στα επιμέρους προγράμματα απασχόλησης και επαγγελματικής κατάρτισης. Επίσης παρέχουν

⁹ Νόμος 2817/2000, Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%91-78-2000-%CF%83%CE%B5%CE%BB-1.html>

¹⁰ Νόμος 3304/2005 Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.ypakp.gr/uploads/files/2538.pdf>

κουπόνια επαγγελματικής κατάρτισης, προγράμματα επιδότησης του μισθού των εργαζομένων, προγράμματα δημόσιας απασχόλησης και κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Strati, 2018a).¹¹ Στα πλαίσια της ενίσχυσης της απασχόλησης των ατόμων με αναπηρίες, ο ΟΑΕΔ έχει δημιουργήσει επίσης μία σειρά από προγράμματα που εστιάζονται στους εργοδότες, όπως η επιδότηση επιχειρήσεων που δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας για ένα άτομο με τουλάχιστον 50% αναπηρία, ή η χρηματοδότηση των απαιτούμενων προσαρμογών του χώρου εργασίας (π.χ. ράμπες, προσβάσιμες τουαλέτες, κτλ.) (ΟΑΕΔ, 2017).¹²

Επιπλέον, λειτουργούν περισσότερα από 50 δημόσια Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) και περισσότερα από 20 δημόσια Εξειδικευμένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης για ΑμεΑ στους επιμέρους δήμους της Ελλάδας, τα οποία συγχρηματοδοτούνται από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και την ΕΕ. Τα κέντρα αυτά στοχεύουν στην προώθηση της απασχόλησης μέσα από επαγγελματική κατάρτιση, παρέχοντας κοινωνική υποστήριξη και συμβουλευτική προκειμένου να διευκολύνουν την πρόσβαση ή την επιστροφή των μακροχρόνια ανέργων και των ευπαθών ομάδων -συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρίες- στην αγορά εργασίας (European Blind Union, δεν διατίθεται ημερομηνία).

Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) αποτελούν ένα επιπλέον πρόγραμμα απασχόλησης για τα άτομα με αναπηρίες στην Ελλάδα, λειτουργώντας ως κοινωνικοί συνεταιρισμοί με επιχειρηματικό προσανατολισμό βάσει νόμου. Οι εν λόγω συνεταιρισμοί λειτουργούν με χρηματοδότηση από την ΕΕ, από δωρεές (χρηματικές και σε είδος) και από ίδια έσοδα που προκύπτουν από τις πωλήσεις τους, ενώ τα μέλη τους εργάζονται υπό καθεστώς περιορισμένης νομικής ευθύνης. Ο σκοπός των ΚοιΣΠΕ είναι να διευκολύνουν την κοινωνικο-οικονομική ένταξη και την επαγγελματική ενσωμάτωση των ατόμων με σοβαρά ψυχικά προβλήματα συμβάλλοντας στη θεραπεία τους και, στα μέτρα του δυνατού, στην οικονομική τους ανεξαρτησία. Προς αυτή την κατεύθυνση, το 30% τουλάχιστον του προσωπικού τους είναι άτομα με ψυχικές αναπηρίες. Βάσει νόμου, οι ΚοιΣΠΕ μπορούν να λειτουργούν αποκλειστικά ως Μονάδες Ψυχικής Υγείας και επιβλέπονται από τη Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας του Υπουργείου Υγείας, ενώ δραστηριοποιούνται σε διάφορους τομείς όπως ο τουρισμός, το περιβάλλον, οι υπηρεσίες και η γεωργία (European Commission, 2014).

Τα προστατευόμενα εργαστήρια λειτουργούν στους περισσότερους δήμους της Ελλάδας και εντάσσονται στο Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Για τη λειτουργία είναι κυρίως αρμόδιοι διάφοροι μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί (με κρατική και ευρωπαϊκή χρηματοδότηση και δωρεές) και κέντρα ημέρας υπό την επίβλεψη των δημόσιων νοσοκομείων (με κρατική χρηματοδότηση). Τα εν λόγω εργαστήρια αποτελούν εναλλακτική μορφή απασχόλησης για άτομα με αναπηρίες όλων των ειδών και τουλάχιστον 50% περιορισμένη δυνατότητα εργασίας, τα οποία κατά κύριο λόγο φτιάχνουν και πωλούν μικρά χειροποίητα αντικείμενα όπως κοσμήματα, κεριά, κτλ. (European Parliament, 2015). Στην Ελλάδα, ωστόσο, δεν υπάρχει νομοθεσία που να ρυθμίζει τη λειτουργία των προστατευόμενων εργαστηρίων, με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοί τους να στερούνται το δικαίωμα μισθοδοσίας και ασφάλισης της εργασίας τους.

¹¹ Ο ΟΑΕΔ διαθέτει επίσης δύο κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης ατόμων με αναπηρίες, ένα στην Αθήνα και ένα στη Θεσσαλονίκη. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <http://www.oaed.gr/kek-amea>

¹² Άλλα μέτρα είναι το σύστημα υποχρεωτικής ποσόστωσης (10%) απασχόλησης ατόμων με αναπηρία τουλάχιστον 50% στον δημόσιο τομέα, καθώς και ποσόστωσης 5% για γονείς, συζύγους ή αδέρφια ατόμων με τουλάχιστον 67% αναπηρία σε όλες τις κενές θέσεις που προκηρύσσει το ανεξάρτητο Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ) στον δημόσιο τομέα. Η ίδια διαδικασία ισχύει για όλα τα προγράμματα απασχόλησης που χρηματοδοτούνται από την ΕΕ και από εθνικούς πόρους (Strati, 2018a). Όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα, οι εταιρείες που απασχολούν περισσότερους από 50 εργαζομένους υποχρεούνται να καλύπτουν τουλάχιστον το 8% των θέσεων εργασίας τους με εργαζομένους με αναπηρίες και/ή με άτομα που ανήκουν σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες.

Κέντρα Ημέρας

Τα Κέντρα Ημέρας για ΑμεΑ παρέχουν υπηρεσίες σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα της ημέρας, με στόχο τη δημιουργία ενός πλαισίου εντός του οποίου οι ωφελούμενοι μπορούν να αποκτήσουν νέες δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους, να αυξήσουν την αυτονομία τους και να ενισχύσουν την κοινωνική τους ένταξη. Οι πάροχοι των εν λόγω κέντρων στην Ελλάδα είναι κυρίως δημόσιοι (δημόσια κέντρα ημέρας, δημόσια ή πανεπιστημιακά νοσοκομεία) και ιδιωτικοί φορείς (είτε κερδοσκοπικοί είτε μη-κερδοσκοπικοί).

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τα είδη Κέντρων Ημέρας για ΑμεΑ που λειτουργούν στην Ελλάδα (European Union Agency for Fundamental Rights - FRA, 2015).¹³

Πίνακας 2. Είδη κέντρων ημέρας για ΑμεΑ

Είδος Κέντρου Ημέρας	Χρήστες	Υπηρεσίες	Πάροχος	Χρηματοδότηση
Κέντρα Δημέρευσης Ημερήσιας Φροντίδας (ΚΔΗΦ) για άτομα με κινητικές αναπηρίες	Ενήλικες με κινητικές αναπηρίες	Φροντίδα ημέρας (έως 16 ώρες/ημέρα) Υπηρεσίες:	Μικτοί (Δημόσιοι, ιδιωτικοί και μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί)	ΕΕ / Κρατική
Κέντρα Δημέρευσης Ημερήσιας Φροντίδας (ΚΔΗΦ) για άτομα με αισθητηριακές αναπηρίες	Ενήλικες με αισθητηριακές αναπηρίες	επαγγελματική κατάρτιση, πληροφόρηση & ψυχαγωγία, υλοποίηση προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται από την ΕΕ		
Κέντρα Δημέρευσης Ημερήσιας Φροντίδας (ΚΔΗΦ) για άτομα με νοητική αναπηρία	Ενήλικες με νοητικές αναπηρίες			
Μικτά κέντρα ημέρας	Ενήλικες με πολλαπλές αναπηρίες ή διαφορετικά είδη αναπηρίας	Φροντίδα ημέρας: υπηρεσίες υγείας και νοσηλείας, κατάρτιση, ψυχαγωγικές δραστηριότητες	Μικτοί (Δημόσιοι, ιδιωτικοί και μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί)	ΕΕ / Κρατική
Κέντρα ημέρας	I. Παιδιά, έφηβοι και ενήλικες με ψυχικές και νοητικές αναπηρίες II. Άτομα που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό III. Οικογένειες των ωφελουμένων	Παρεμβάσεις σε ατομικό, ομαδικό και συλλογικό επίπεδο, μεταξύ αυτών: αξιολόγηση των αναγκών, ενδυνάμωση δεξιοτήτων, θεραπευτικές παρεμβάσεις, επαγγελματική κατάρτιση, ψυχαγωγικές δραστηριότητες, υποστήριξη οικογένειας, ενημέρωση	Μικτοί (Δημόσιοι και μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί)	ΕΕ / Κρατική
Κινητές Μονάδες Ψυχικής Υγείας	Παιδιά, έφηβοι και ενήλικες με ψυχικές διαταραχές και σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, διαταραχές συμπεριφοράς και αυτισμού	Πρόληψη και αξιολόγηση διαταραχών, ψυχο-κοινωνική αποκατάσταση, εκπαίδευση της κοινότητας	Μικτοί (νοσοκομεία, πανεπιστημιακά νοσοκομεία, ιδιωτικοί μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί)	Κρατική
Κέντρα Ψυχικής Υγείας (χωρίς διαμονή)	Παιδιά, ενήλικες και ηλικιωμένοι με προβλήματα ψυχικής υγείας	Ψυχο-κοινωνική αποκατάσταση, πρόληψη και θεραπεία ψυχικών διαταραχών, ευαισθητοποίηση της κοινότητας	Μικτοί (νοσοκομεία, πανεπιστημιακά νοσοκομεία, ιδιωτικοί μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί)	Κρατική

Σημείωση: Τα κέντρα ημέρας για ΑμεΑ λειτουργούν σε ολόκληρη τη χώρα, με εξαίρεση τις «κινητές μονάδες

¹³ Στην ιστοσελίδα «Νόηση» (www.noesi.gr) διατίθεται λίστα με τα κέντρα ημέρας (κυρίως ΚΔΗΦ, βλ. Πίνακα 2) που λειτουργούν στη χώρα. Παρέχει επίσης επικαιροποιημένες υπηρεσίες για μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και μαθητές με αναπηρίες στην Ελλάδα και την Κύπρο σε σχέση με την εκπαίδευση, την υγεία και την πρόνοια. Τον Οκτώβριο του 2018 είχαν καταχωρηθεί στην ιστοσελίδα 1.176 δημόσιοι, ιδιωτικοί και μη-κρατικοί οργανισμοί και κέντρα που παρέχουν υπηρεσίες για ΑμεΑ, οι οποίες στην πλειοψηφία τους (34.2%) αφορούσαν την περιφέρεια της Αττικής.

ψυχικής υγείας» που παρέχουν υπηρεσίες σε τομείς της ψυχικής υγείας στους οποίους τα άτομα δυσκολεύονται να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, ή όπου δεν υπάρχουν επαρκείς υπηρεσίες ψυχικής υγείας.

Ανάλογα με το είδος του κέντρου ημέρας και την ομάδα-στόχο, οι υπηρεσίες περιλαμβάνουν μεταφορά των ωφελουμένων από και προς το κέντρο, στέγαση και σίτιση, εξατομικευμένα προγράμματα (εργασιοθεραπεία, λογοθεραπεία, κτλ.), ψυχολογική υποστήριξη των ωφελουμένων και των οικογενειών τους, δημιουργικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, καθώς και άλλες υπηρεσίες όπως εκπαίδευση στην αυτο-βοήθεια, έκθεση του έργου των ωφελουμένων, κτλ. Ορισμένα κέντρα ημέρας -ιδίως αυτά που απευθύνονται στους νεαρούς ενήλικες- παρέχουν εργαστήρια επαγγελματικής κατάρτισης, τα οποία αποσκοπούν στη βελτίωση των δεξιοτήτων των ωφελουμένων προκειμένου να ενισχυθεί η κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη.

Υποστήριξη Διαβίωσης

Η υποστήριξη της διαβίωσης στην Ελλάδα γίνεται από τον Εθνικό Οργανισμό Παροχής Υπηρεσιών Υγείας (ΕΟΠΥΥ), τους επιμέρους δήμους, τα δημόσια πανεπιστημιακά νοσοκομεία και τις μονάδες ψυχικής υγείας (π.χ. ιδιωτικά ή μη-κερδοσκοπικά κέντρα ψυχικής υγείας, ή δημόσια ιατροπαιδαγωγικά κέντρα για παιδιά).

Όσον αφορά την παροχή φροντίδας κατ' οίκον, τα δύο βασικά προγράμματα που διατίθενται στην Ελλάδα είναι τα εξής: α) «Υπηρεσίες νοσηλείας και ειδικής φροντίδας ψυχικής υγείας στο σπίτι», το οποίο παρέχεται από τα δημόσια πανεπιστημιακά ψυχιατρικά νοσοκομεία και τις μονάδες ψυχικής υγείας, και β) «Βοήθεια στο Σπίτι», το οποίο παρέχεται από τους κατά τόπους δήμους της χώρας. Τα προγράμματα αυτά αποσκοπούν στην εξασφάλιση των συνθηκών ανεξάρτητης διαβίωσης στο σπίτι για τα άτομα με τουλάχιστον 67% αναπηρία, προκειμένου να εξλειφθεί η εξάρτηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός τους.

Το πρώτο από τα δύο προγράμματα παρέχεται σε όλη την Ελλάδα από τα πανεπιστημιακά ψυχιατρικά νοσοκομεία (δημόσια) και από τις μονάδες ψυχικής υγείας, οι οποίες περιλαμβάνουν τα ιδιωτικά και μη-κερδοσκοπικά κέντρα υγείας που χρηματοδοτούνται από το Υπουργείο Υγείας και τα δημόσια ιατροπαιδαγωγικά κέντρα για παιδιά. Προσφέρει κατ' οίκον υπηρεσίες ψυχικής υγείας για παιδιά, εφήβους και ενήλικες με ψυχικές διαταραχές και σοβαρά ψυχο-κοινωνικά προβλήματα, διαταραχές συμπεριφοράς και διαταραχές αυτιστικού φάσματος. Το πρόγραμμα δεν έγκειται στην απλή παροχή υπηρεσιών πρόληψης, διάγνωσης και θεραπείας, αλλά επεκτείνεται στην ψυχο-κοινωνική αποκατάσταση και επανένταξη, στην εκπαίδευση της κοινότητας, σε πρακτικές ανάγκες και δεξιότητες, καθώς και σε παρεμβάσεις στοχευμένες στα μέλη της οικογένειας. Οι ίδιοι πάροχοι -σε συνεργασία με τα πανεπιστημιακά ινστιτούτα ψυχικής υγιεινής, τα οποία αποτελούν δημόσιους φορείς που χρηματοδοτούνται από το Υπουργείο Υγείας, και με ιδιωτικά κέντρα που λειτουργούν με ειδική αδειοδότηση από το Υπουργείο Υγείας- είναι επίσης αρμόδιοι για τη λειτουργία των Κινητών Μονάδων Ψυχικής Υγείας. Οι εν λόγω υπηρεσίες ψυχικής υγείας κατ' οίκον προσφέρονται στα ΑμεΑ με δυσκολίες πρόσβασης στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, καθώς και σε περιπτώσεις όπου δεν διατίθενται υπηρεσίες ψυχικής απόστασης σε κοντινή απόσταση. Τέτοιου είδους υπηρεσίες παρέχονται κατόπιν πρόσκλησης των ασθενών και των οικογενειών τους, του φιλικού τους περιβάλλοντος ή κάποιας εθελοντικής ομάδας υποστήριξης (European Union Agency for Fundamental Rights - FRA, 2015).

Οι τοπικές δημοτικές αρχές προσφέρουν το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι», το οποίο λειτουργεί σε ολόκληρη τη χώρα και παρέχει κατ' οίκον υπηρεσίες σε ΑμεΑ που αντιμετωπίζουν καταστάσεις απομόνωσης, οικογενειακά προβλήματα και αποκλεισμό (European Commission, 2018).¹⁴ Όσον αφορά την αναπηρία, τα άτομα πρέπει να πάσχουν αποδεδειγμένα από οποιαδήποτε αναπηρία τουλάχιστον κατά 67%, ανεξαρτήτως ηλικίας, ενώ το ετήσιο ατομικό τους εισόδημα δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τις 7.715,65€ ή το ετήσιο οικογενειακό τους εισόδημα τις 15.431,30€ (2018). Τα ΑμεΑ που πληρούν αυτά τα κριτήρια υποβάλλουν σχετική δήλωση στις δημοτικές αρχές που είναι αρμόδιες για την υλοποίηση του προγράμματος, ενώ δεν υπάρχει λίστα αναμονής.¹⁵ Οι βασικές υπηρεσίες

¹⁴ Το πρόγραμμα διαθέτει επίσης υπηρεσίες για ηλικιωμένους.

¹⁵ Η συνέχιση του προγράμματος εξαρτάται από τους διαθέσιμους πόρους. Ανακοινώθηκε ότι το πρόγραμμα έχει εξασφαλίσει τους απαραίτητους πόρους για τη λειτουργία του έως τα τέλη του 2019, έχοντας συγκεντρώσει 60 εκατ. ευρώ μέσω του λογαριασμού εισφοράς αλληλεγγύης συνταξιούχων, του τακτικού προϋπολογισμού του Υπουργείου Εργασίας, της ειδικής εισφοράς ασφαλισμένων και του τακτικού προϋπολογισμού του του Υπουργείου Εσωτερικών.

που προσφέρονται δωρεάν περιλαμβάνουν την κοινωνική υποστήριξη από κοινωνικό λειτουργό, τη νοσηλευτική φροντίδα από δύο νοσηλευτές, και τη φροντίδα κατ' οίκον από οικογενειακό βοηθό.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν προγράμματα εξατομικευμένης υποστήριξης για ΑμεΑ, τα οποία να προσφέρουν τη δυνατότητα επιλογής και διαμόρφωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών, όπως π.χ. η δυνατότητα άμεσων πληρωμών (Strati, 2017).

Αναφορικά με τις συσκευές αποκατάστασης, συμπεριλαμβανομένων των υποστηρικτικών τεχνολογιών και των αναλώσιμων ιατρικών ειδών, αρμόδιος για την παροχή και την επίβλεψή τους είναι ο Εθνικός Οργανισμός Παροχής Υπηρεσιών Υγείας (ΕΟΠΥΥ). Ο ΕΟΠΥΥ είναι δημόσιος οργανισμός που υπάγεται στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Υγείας και προσφέρει υπηρεσίες υγείας σε ενεργά μέλη και συνταξιούχους –καθώς και στα εξαρτώμενα μέλη των οικογενειών τους– που είναι εγγεγραμμένοι στα ασφαλιστικά ταμεία υγειονομικής περίθαλψης, τα οποία έχουν πλέον συγχωνευθεί.

Οι παροχές προσφέρονται κατόπιν ιατρικής αξιολόγησης από τις υγειονομικές επιτροπές του ΕΟΠΥΥ. Με βάση τις ανάγκες και τις αναπηρίες του κάθε ατόμου, οι συσκευές ή οι προμήθειες μπορούν να παρέχονται όσο συχνά απαιτείται (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες και τις τιμές, βλ. Κοινή Υπουργική Απόφαση Αριθμ. ΕΑΛΕ/Γ.Π. 46846/2018).¹⁶ Οι δικαιούχοι προμηθεύονται συσκευές και αναλώσιμα από παρόχους που είναι συμβεβλημένοι με τον ΕΟΠΥΥ, από τις ειδικές αποθήκες και τα φαρμακεία του ΕΟΠΥΥ, ή από την ελεύθερη αγορά. Οι παροχές είναι χρηματικές και έχουν θεσπιστεί ανώτατα όρια κόστους, ενώ οι δικαιούχοι συμμετέχουν κατά 25% του συνολικού κόστους και στη συνέχεια αποζημιώνονται από τον ΕΟΠΥΥ.¹⁷ Δεν υπάρχουν ηλικιακά όρια ή όρια που να σχετίζονται με τον βαθμό αναπηρίας (Strati, 2017).

Μακροχρόνια Ιδρυματική και Ανακουφιστική Φροντίδα

Οι υπηρεσίες μακροχρόνιας ιδρυματικής φροντίδας για ΑμεΑ παρέχονται από το κράτος, από ιδιωτικούς μη-κερδοσκοπικούς και κερδοσκοπικούς οργανισμούς. Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα παρατηρείται μακρά παράδοση που θέλει την οικογένεια να είναι συνυπεύθυνη, υπό την έννοια ότι οι συγγενείς συνήθως φροντίζουν τα ΑμεΑ της οικογένειάς τους (OECD, 2011).

Ο Πίνακας 3 καταγράφει τα είδη μακροχρόνιας ιδρυματικής φροντίδας για ΑμεΑ που διατίθενται στην Ελλάδα (European Union Agency for Fundamental Rights - FRA, 2015).

Στην Ελλάδα δεν διατίθενται προγράμματα οικογενειακής υποστήριξης και ανακουφιστικής φροντίδας (European Union Agency for Fundamental Rights - FRA, 2017).

Αναψυχή και Προαγωγή της Κοινωνικής Ζωής

Στην Ελλάδα, υπάρχουν διάφορα προγράμματα δημιουργικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που απευθύνονται σε ΑμεΑ, όπως τα δημόσια ή ιδιωτικά Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης, τα προγράμματα τουρισμού που υλοποιούνται από δημόσιους οργανισμούς, από τα υπουργεία και τους δήμους, καθώς και διάφοροι σύλλογοι (π.χ. αθλητικοί, χορού, μουσικής, θεατρικοί) που χρηματοδοτούνται κυρίως από μη-κερδοσκοπικούς οργανισμούς και φιλανθρωπικά ιδρύματα.

Τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης (ΚΔΑΠ)¹⁸ απευθύνονται σε νέους ανθρώπους και διοργανώνουν εξωσχολικές

¹⁶ Η Υπουργική Απόφαση ΕΑΛΕ/Γ.Π. 46846 του 2018 σχετικά με τον Ενιαίο Κανονισμό Παροχών Υγείας του ΕΟΠΥΥ, παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες (δικαιούχοι, διαδικασίες, τιμές) για τις υπηρεσίες αποκατάστασης, τα βοηθήματα ακοής και όρασης, λοιπές συσκευές και προσβάσιμο υλικό, τα ΚΔΗΦ, τα οικοτροφεία, τις στέγες υποστηριζόμενης διαβίωσης, τη φυσιοθεραπεία, τη λογοθεραπεία, την εργασιοθεραπεία και την ψυχοθεραπεία, μεταξύ άλλων.

(https://www.ygeianet.gr/images/site/1510/59330_large/ekpy.pdf)

¹⁷ Συνήθως δεν υπάρχει χρόνος αναμονής για την προμήθεια συσκευών ή αναλώσιμων. Λόγω των επιδεινούμενων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα, ωστόσο, έχουν αυξηθεί η συμμετοχή των ασθενών στην προμήθεια φαρμακευτικών προϊόντων και το κόστος πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη (Karaniokos & Kentikelenis, 2016), σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ολοένα και περισσότερες ανάγκες των ασθενών, ιδίως των ΑμεΑ και αυτών που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, δεν καλύπτονται.

¹⁸ Στην ιστοσελίδα «Νόηση» (βλ. υποσημ. 17) διατίθεται λίστα με όλα τα ΚΔΑΠ της χώρας.

δημιουργικές δραστηριότητες, οι οποίες παρέχονται σε ολόκληρη τη χώρα μέσω: α) των δήμων και των νομικών προσώπων ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου των επιμέρους δήμων, β) εταιρειών ιδιωτικού δικαίου ή μη-κερδοσκοπικών εταιρειών, γ) άλλων νομικών προσώπων ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου που είναι νομικά εξουσιοδοτημένοι να παρέχουν αυτές τις υπηρεσίες. Υπάρχουν δύο είδη ΚΔΑΠ: α) Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών ηλικίας 5-12 ετών χωρίς αναπηρίες ή με ήπια κινητικά ή αισθητηριακά προβλήματα (ΚΔΑΠ), και β) Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών με Αναπηρία (ΚΔΑΠ-ΜΕΑ), στα οποία δεν υπάρχει ηλικιακό όριο συμμετοχής (Νόηση, 2015). Τα ΚΔΑΠ-ΜΕΑ προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες στα ΑμεΑ και τις οικογένειές τους, μεταξύ αυτών: μεταφορά των δικαιούχων από και προς το κέντρο, εξειδικευμένες παρεμβάσεις, διασφάλιση ασφαλών συνθηκών εργασίας και αναψυχής, ενδυνάμωση των κοινωνικών δεξιοτήτων, ένταξη στην τοπική κοινότητα και οικογενειακή υποστήριξη.

Τα ΚΔΑΠ και τα ΚΔΑΠ-ΜΕΑ χρηματοδοτούνται από την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ) -τον θεσμικό επιχειρησιακό εταίρο της κυβέρνησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης- η οποία με τη σειρά της χρηματοδοτείται εν μέρει από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ, κυρίως από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. Οι ενδιαφερόμενοι υποβάλλουν τις αιτήσεις τους μέσω της ιστοσελίδας της ΕΕΤΑΑ, καταθέτουν τα απαραίτητα έγγραφα και επιλέγονται με βάση τη βαθμολογία τους (π.χ. 50 πόντοι για τα άτομα με τουλάχιστον 35% αναπηρία). Στη συνέχεια, η ΕΕΤΑΑ χρηματοδοτεί το εκάστοτε κέντρο στο οποίο εγγράφονται οι δικαιούχοι, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα των θέσεων. Για παράδειγμα, κατά την περίοδο 2017-2018 το ανώτατο ποσό ανά άτομο ήταν 5.000€ για τα ΚΔΑΠ-ΜΕΑ που λειτουργούν οκτώ ώρες/ημέρα ή 40 ώρες/εβδομάδα (Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, 2017).

Πίνακας 3. Είδη μακροχρόνιας ιδρυματικής φροντίδας ΑμεΑ στην Ελλάδα

Είδος αναπηρίας	Είδος/Είδη φροντίδας	Υπηρεσίες	Ομάδα Στόχος	Πάροχος	Χρηματοδότηση
Ψυχικές διαταραχές / ψυχο-κοινωνικά προβλήματα	Ξενώνες α) εντός νοσοκομείων β) κοινοτικοί	Κοινωνική αποκατάσταση, πολιτιστικές δραστηριότητες, επαγγελματική επανένταξη	Ενήλικες	α) Κράτος (νοσοκομεία) β) Δημόσιοι, ιδιωτικοί ή μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί	ΕΕ / Κρατική
	Ξενώνες και οικοτροφεία για εφήβους	Διαφοροποιημένη υποστήριξη (θεραπευτικό περιβάλλον μακριά από την οικογένεια, φιλοξενία)	Έφηβοι*	Μικτοί (κρατικοί, μη-κερδοσκοπικοί φορείς)	
	Ψυχιατρικά νοσοκομεία	24-ωρη υποστήριξη	Ενήλικες	Κράτος	Κρατική
	Ψυχιατρικές πτέρυγες για παιδιά	24-ωρη υποστήριξη	Παιδιά		
	Ιατρικά-εκπαιδευτικά κέντρα για παιδιά	Θεραπεία (φυσιο-, λογοθεραπεία), εκπαιδευτικές δραστηριότητες	Παιδιά / έφηβοι	Κράτος (αποκεντρωμένες μονάδες των νοσοκομείων)	
	Ανάδοχες οικογένειες	Κατοικία, προσωπικά έξοδα, συμμετοχή στις οικογενειακές δραστηριότητες, ψυχο-κοινωνική ένταξη, προετοιμασία για αυτόνομη διαβίωση	Παιδιά / έφηβοι / ενήλικες	Φιλικό ή οικογενειακό περιβάλλον ωφελουμένων, χωρίς άμεση σχέση	
Προβλήματα ψυχικής υγείας / νοητική αναπηρία	Οικοτροφεία	Αυξημένη υποστήριξη (στέγαση, θεραπείας και υποστήριξη)	Ενήλικες (19-30 / 31-55) & άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας (56+)	Μικτοί (κρατικοί, μη-κερδοσκοπικοί φορείς)	ΕΕ / Κρατική
	Προστατευόμενη στέγαση	Διαφοροποιημένη υποστήριξη (ψυχο-κοινωνική φροντίδα)	Ενήλικες		
Μικτά	Κατοικίες υποστηριζόμενης διαβίωσης ΑμεΑ	Ασφαλής στέγαση σε ατομικό χώρο, ιατρική και νοσοκομειακή περίθαλψη, ψυχαγωγία, κατάρτιση	Ενήλικες (άτομα με αυξημένη αυτονομία)	Μικτοί (κρατικοί, μη-κερδοσκοπικοί φορείς)	Μικτή (κρατικά & άλλα ταμεία)
	Οικοτροφεία για ΑμεΑ	Κοινωνική αποκατάσταση, πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες	Ενήλικες (άτομα χωρίς δυνατότητα ανεξάρτητης διαβίωσης)		ΕΕ / Κρατική
	Κέντρα θεραπείας χρόνιων παθήσεων	Εργασιοθεραπεία, φυσιοθεραπεία, κοινωνική υποστήριξη	Ενήλικες με νοητικές / σωματικές αναπηρίες	Μικτοί (κρατικοί, μη-κερδοσκοπικοί φορείς)	Κρατική
	Ιδιωτικά κέντρα φροντίδας για ΑμεΑ	Διαφοροποιημένη υποστήριξη (ιατρική, ψυχολογική), εκπαιδευτικές δραστηριότητες	Παιδιά / ενήλικες με διαφορετικά είδη αναπηρίας	Ιδιώτες	Ιδιωτική

*Οι έφηβοι με παραβατική συμπεριφορά, ψυχικές διαταραχές, ή χωρίς σοβαρές ψυχικές διαταραχές των οποίων όμως οι γονείς πάσχουν από σοβαρές διαταραχές.

Σημείωση 1: Η παραμονή στα περισσότερα είδη μακροχρόνιας ιδρυματικής φροντίδας για ΑμεΑ ποικίλλει, με εξαίρεση τα διαμερίσματα υποστηριζόμενης διαβίωσης για ΑμεΑ και τα οικοτροφεία για ΑμεΑ, όπου οι ωφελούμενοι μπορούν να παραμείνουν για περισσότερα από δύο έτη, καθώς και οι ξενώνες ενηλίκων όπου οι ωφελούμενοι μπορούν να παραμείνουν για διάστημα έως και 36 μηνών.

Σημείωση 2: Τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν (κερδοσκοπικά ή μη-) κέντρα ημέρας, κατοικίες προστατευόμενης διαβίωσης, οικοτροφεία και ξενώνες. Η λειτουργία αυτών των κέντρων υπόκειται σε αδειοδότηση από το Υπουργείο Υγείας.

Σημείωση 3: Ο πίνακας αφορά το 2015 και ενδέχεται να μην ανταποκρίνεται στην κατάσταση που προέκυψε στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι τη δημοσίευση του παρόντος ενημερωτικού φυλλαδίου (τέλη 2018).

Υπάρχουν επίσης διάφορες υπηρεσίες τουρισμού που απευθύνονται σε ΑμεΑ, μεταξύ των οποίων:

- Κουπόνια κοινωνικού τουρισμού (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού): επταήμερες επιδοτούμενες διακοπές σε άτομα με τουλάχιστον 67% αναπηρία, υπό την προϋπόθεση ότι δεν ήταν δικαιούχοι κατά το προηγούμενο έτος.
- Κοινωνικός τουρισμός (Οργανισμός Εργατικής Εστίας-ΟΕΕ): οκταήμερες διακοπές για άτομα με τουλάχιστον 67% αναπηρία, τα οποία υποχρεούνται να καταβάλουν ένα ελάχιστο χρηματικό ποσό.
- Κατασκηνωτικό Πρόγραμμα ΑμεΑ (Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας): παιδιά και ενήλικες με αναπηρία, μεταξύ 10 και 45 ετών, δωρεάν.¹⁹
- Εκδρομικά προγράμματα (ΟΕΕ): για άτομα με τουλάχιστον 67% αναπηρία, μονοήμερες, τριήμερες και τετραήμερες εκδρομές καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.
- Πρόγραμμα λουτροθεραπείας για ΑμεΑ (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας): διαμονή σε ιαματικά λουτρά για 20 ημέρες, για στρατιωτικούς και αξιωματικούς, ΑμεΑ της Εθνικής Αντίστασης, και στρατιωτικούς-αξιωματικούς που κατέστησαν ανάπηροι εν ώρα υπηρεσίας.
- Αεροθεραπεία ΑμεΑ (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας): για στρατιωτικούς και αξιωματικούς, ΑμεΑ της Εθνικής Αντίστασης, και στρατιωτικούς-αξιωματικούς που κατέστησαν ανάπηροι εν ώρα υπηρεσίας (Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, 2007).²⁰

Επιπλέον, υπάρχουν πολλά φιλανθρωπικά ιδρύματα, ΜΚΟ και μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί που προσφέρουν πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες σε άτομα με αναπηρίες (εστιασμένες συνήθως σε συγκεκριμένη αναπηρία). Οι εν λόγω δραστηριότητες αφορούν, μεταξύ άλλων, αθλητισμό, εκδρομές και κατασκηνωτικές διακοπές, τέχνες και χειροτεχνίες, επισκέψεις σε μουσεία και εκθέσεις,²¹ μουσική, θέατρο και χορό. Η χρηματοδότηση αυτών των δραστηριοτήτων προέρχεται από τα ταμεία της τοπικής αυτοδιοίκησης, την ΕΕ, από χορηγίες μέσω του ιδιωτικού τομέα και εταιρειών, από εράνους και μικρές συνδρομές των συμμετεχόντων.

ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ

Στα πλαίσια των Προγραμμάτων Μακροοικονομικής Προσαρμογής, τα οποία δίνουν προτεραιότητα στη σταθερότητα των ελληνικών θεσμικών οργάνων και στην προαγωγή της ανάπτυξης, της ανταγωνιστικότητας και της δημοσιονομικής λιτότητας, αναμένεται ότι μεγάλο μέρος των εθνικών πόρων θα ιδιωτικοποιηθούν, σε μια προσπάθεια να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα της παροχής δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών (Strati, 2018b). Το γεγονός αυτό έχει ήδη επιφέρει αρνητικές αλλαγές σε διάφορους τομείς της οικονομίας -ιδίως της υγείας και της απασχόλησης- με εξίσου αρνητικές επιπτώσεις σε ευπαθείς ομάδες, όπως τα ΑμεΑ (Rotarou and Sakellariou, 2017).²² Για το άμεσο μέλλον έχουν προβλεφθεί μέτρα για την προώθηση της κοινωνικής ένταξης, συμπεριλαμβανομένης της ισότητας των ΑμεΑ, όπως ο Εθνικός Μηχανισμός Συντονισμού, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Πολιτικών Κοινωνικής Ένταξης και Κοινωνικής Συνοχής (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, προς υποβολή έως τις 30 Ιουνίου 2020),²³ και το Εθνικό Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία -

¹⁹ Κατά τους θερινούς μήνες, ορισμένοι δήμοι διοργανώνουν επίσης κατασκηνωτικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα, κατά τη θερινή περίοδο του 2018, 15 δήμοι προσέφεραν τέτοιου είδους υπηρεσίες σε 13.000 ανθρώπους (σε 8.000 παιδιά, 2.000 ηλικιωμένους και 3.000 ΑμεΑ) (Σοφοκλέουςη, 2018).

²⁰ Για όλα αυτά τα προγράμματα και τις υπηρεσίες κοινωνικών δραστηριοτήτων, τα ΑμεΑ πρέπει να πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια (πιο συγκεκριμένα, χαμηλό εισόδημα) προκειμένου να εντάσσονται ως δικαιούχοι.

²¹ Η «Κάρτα Πολιτισμού» επιτρέπει στα άτομα με τουλάχιστον 67% αναπηρία και σε έναν συνοδό για κάθε άτομο με τύφλωση, νοητικές αναπηρίες ή με αμαξίδιο, να εισέρχονται δωρεάν σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.

²² Παρά την τρέχουσα κρίση της Ελλάδας και τις εντεινόμενες ανισότητες ανάμεσα στα άτομα με και χωρίς αναπηρίες, ωστόσο, έχει σημειωθεί μείωση των ποσοστών ανεργίας και των ΑμεΑ που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας (16-64 ετών) με βάση τις στατιστικές για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης (EU SILC data, 2015), γεγονός που καταδεικνύει ότι ακόμη και σε συνθήκες οικονομικής κρίσης μπορούν να μειωθούν οι ανισότητες για τα ΑμεΑ (Strati, 2018b). Δεν διατίθενται άλλα δεδομένα που να αποδεικνύουν εάν η συγκεκριμένη τάση συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

²³ <http://www.esfhellas.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=4199>

ΕΣΑΕΑ, προς υποβολή έως τις 31 Δεκεμβρίου 2020).²⁴ Όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ο νέος νόμος (4485/2017) προβλέπει τη δημιουργία Κέντρων Δια Βίου Μάθησης σε όλα τα ιδρύματα της τριτοβάθμιας, τα οποία θα προσφέρουν προγράμματα από απόσταση εκμάθησης που θα συνυπολογίζουν της ανάγκες των ΑμεΑ και/ή των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και θα εξασφαλίζουν την προσβασιμότητα όλων των προγραμμάτων (Άρ. 48, παρ. 14) (Strati, 2018b).

ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Ιουλιέττα Μπολάνου, Εργοθεραπεύτρια, Ιδιοκτήτρια του Κέντρου Θεραπείας Παιδιών «Επαφή», Αθήνα, Οκτώβριος 2018

Κατερίνα Βενέρη, Εργοθεραπεύτρια, Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής, 1^η Υγειονομική Περιφέρεια Αττικής, Δεκέμβριος 2018

²⁴ <http://www.esfhellas.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=4056>

ΠΗΓΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

- Centre of European Constitutional Law (2014): Project: Study design, Action 3: Discrimination and obstacles for people with disabilities in primary, secondary and post-secondary education. Athens: Centre of European Constitutional Law.
- EASPD and Essl Foundation (2016): Social innovations in early childhood intervention. Zero Project Analysis. Διατίθεται στη διεύθυνση: http://www.easpd.eu/sites/default/files/sites/default/files/zp_analysis_eci_models_of_good_practice.pdf
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2018): Country policy review and analysis: Greece. Odense, Denmark.
- European Blind Union (nd). Greece: Article 27. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.euroblind.org/convention/article-27/greece#2>
- European Commission (2014): A map of social enterprises and their eco-systems in Europe - Country report: Greece. European Commission.
- European Commission (2018): Your social security rights in Greece. Brussels: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Directorate C - Social Affairs, European Commission.
- European Commission, Eurydice (2018a): Greece: Organisation of vocational upper secondary education. Διατίθεται στη διεύθυνση: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/organisation-vocational-upper-secondary-education-22_en
- European Commission, Eurydice (2018b): Greece: Separate special education needs provision in early childhood and school education. Διατίθεται στη διεύθυνση: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/separate-special-education-needs-provision-early-childhood-and-school-education-27_en
- European Commission, Eurydice (2018c): Greece: Special education needs provision within mainstream education. Διατίθεται στη διεύθυνση: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/special-education-needs-provision-within-mainstream-education-27_en
- European Parliament (2015): Reasonable accommodation and sheltered workshops for people with disabilities: Costs and returns of investments. Brussels: Policy Department A: Economic and Scientific Policy, European Parliament.
- European Union Agency for Fundamental Rights - FRA (2015): Mapping Paper: Summary overview of types and characteristics of institutions and community-based services for persons with disabilities available across the EU: Greece. Vienna: FRA.
- European Union Agency for Fundamental Rights - FRA (2017): Mapping Paper: Summary overview of types and characteristics of institutions and community-based services for persons with disabilities available across the EU. Vienna: FRA.
- Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (2017): Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την υλοποίηση των δράσεων στα πλαίσια του προγράμματος «Εναρμόνιση Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ζωής», Έτη 2017-2018. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.espa.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=3418>
- Karampalis, T., and Michaelidou, M. (2010): Early childhood intervention - Project update, Country Report: Greece. European Agency for Development in Special Needs Education.
- Karanikolos, M., and Kentikelenis, A. (2016): Health inequalities after austerity in Greece. International Journal for Equity in Health, 15, 83. doi:10.1186/s12939-016-0374-0.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2015): Όλα τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.minedu.gov.gr/eidiki-agwgi-2/sxoleia-eidiki-ekpaideusi-5?start=10>
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2017): Δύο υπουργικές αποφάσεις-σταθμός στην Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.minedu.gov.gr/2015-12-17-11-24-52/28799-20-06-17-dyo-ypourgikes-apofaseis-stathmos-stin-eidiki-agogi-kai-ekpaidefsi-3>

- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2018): Εγκαίνια Ειδικού Δημοτικού Σχολείου και Νηπιαγωγείου στην Κεντρική Μακεδονία. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.minedu.gov.gr/eidiki-agwgi-2/sxoleia-eidiki-ekpaideusi-5/37071-14-09-18-egkainia-eidikoy-dimotikoy-sxoleiou-kai-nipiagogeiou-stin-kentriki-makedonia-4>
- Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (2007): Οδηγός του Πολίτη με Αναπηρία. Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.
- Ministry of Labour, Social Security and Welfare (2014): Greek Youth Guarantee Implementation Plan. Athens: Ministry of Labour, Social Security and Welfare / Directorate of Employment. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/8338.pdf>
- Νόση (2013): Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.noesi.gr/pronoise/dieythynsi-eidikis-agogis>
- Νόση (2015): Βρείτε Κέντρο Δημιουργικής Απασχόλησης - ΚΔΑΠ. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.noesi.gr/pronoise/kdap-mea-about>
- ΟΑΕΔ (2017): Δημόσια πρόσκληση υποβολής αιτήσεων για δύο προγράμματα του ΟΑΕΔ.. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.oaed.gr/anoikta-programmata>
- OECD (2011): Help wanted? Providing and paying for long-term care. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://www.oecd.org/greece/47877676.pdf>
- Rotarou, E.S., & Sakellariou, D. (2017). Access to health care in an age of austerity: disabled people's unmet needs in Greece. Critical Public Health. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://dx.doi.org/10.1080/09581596.2017.1394575>.
- ΣοφοκλέουςIn (2018): Προγράμματα κατασκηνώσεων για παιδιά, ΑμεΑ και ηλικιωμένους. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.sofokleousin.gr/programma-kataskinoseon-gia-paidia-amea-kai-ilikiomenous>.
- Strati, E. (2017): Country report on social protection and Article 28 UNCRPD - Greece. Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.disability-europe.net/country/greece>
- Strati, E. (2018a): Country report on the European Pillar of Social Rights (focus topics) - Greece. Academic Network of European Disability Experts (ANED). Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.disability-europe.net/country/greece>
- Strati, E. (2018b): Country report on the European Semester - Greece. Academic Network of European Disability Experts (ANED). Διατίθεται στη διεύθυνση: <https://www.disability-europe.net/country/greece>
- Tavoulari, A., Katsoulis, Ph., & Argyropoulos, V. (2014): Early intervention in Greece: Present situation and proposal for the future. The 8th International Scientific Conference, Belgrade, 7-9 November 2014.

This fact sheet is prepared as part of the EASPD Re-connecting EU4 you Work Programme 2018.

Copyright © EASPD 2018. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system without the prior permission of the copyright owners.
